

IV. SURM JA SURNUD

TERMINOLOOGIA

82. Suremist liivlased väljendavad omakeelse sõnaga koolmine = kuolõmi (lvÜ), infin. koolda = kuolõ (lvÜ), surija = kuoli(j)i (lvÜ), kiirtempo kuol'i (Sr, Pr, V), (ära) surnu = (jara) kuolõn (L, V), suririided = kuoldõb-õ'rõnd (V); tõenäoliktult samast tüvest põlvneb ka eestiski tuttav kooljaluu = kol'l'õ-lü (lvÜ = lt veļa kauls 'Knochenauswuchs, das Überbein', ME) ja kooljakasvaja = kol'(l'õ)-kaza(j)i (Pr = lt veļa augons 'eine Balggeschwulst', Ulm) (Kooljaluu kõrvalnimena esineb eestis ka samatüübiline tooneluu (näit. H II 8, 69, Nr. 15 < Jõhvi). – Olgu mainitud, et liivis ei esine eestis tuttav koll < *koljo, mille kohta vt. FUF XII 170–183 ja Krohn, SRU 41).

Ühenduses suremisega on tarvitusel järgmised üldtuttavamad kõnekäänud: haigel tuleb minna ära (Pr), hing läheb välja (V), leil on läind välja (Pr – vt. § 7), nüüd on läind teispoole Jordanit (Pr) jne., sagedaimini öeldakse aga lihtsalt „otsas” = pagalam (lvÜ < lt). Siis panakse surnu roheline mätta alla, las ta sääl magagu (Kohalikud lätlased ütlevat: surnu antakse maaemale (vrld. § 47)) kas maamullas = mō-möldōs (ainus jäänus sõnast „muld” liivi keeles! – vrld. § 47) või maahõlmas = mō-õlmas (Pr); üldiseimalt öeldakse „magab kalmus” (lvÜ).

Silmatorkav on asjaolu, et omakeelse surma-terminoloogia on tõrjund tahaplaanile spetsiaalsed läti lainsõnad. – Omakeelse „koolnu” asemel surnukeha ehk laiba tähenduses öeldakse harilikult lik (lvÜ = lt likis 'die Leiche, der Sarg' < keskallasaksa lik, ME), edasi ka „lik”-küünal ehk „kattuol”-küünal (= katoliku!), l.-hobune, l.-vanker jne. Teiseltpoolt omakeelse „koolnu” asemel surnud hinge resp. surnu tähenduses öeldakse üldiselt miriń(õz) < lt mironis 'ein Todter, eine Leiche' (Ulm). See sõna on populaarseim nimetus surnu kohta kogu rannikul ja tähendab surnu vaimu kõrval ka surnu laipa, nagu näit. ütlusis mirińõz pestakse puhtaks, tõstetakse vankrile, lastakse hauda (Sr, Kr, Pr, V) jne., samuti öeldakse mirińriided, m.-pesuvesi, m.-pesunärts (kõik suured arstimisvahendid!), ja „kooljaluud” arstitakse „mirińluuga” vajutades (Kr, Pr, V). Teadlikumalt tehakse siiski terminoloogias kindlam vahe, näit.: pääle „koolnu” pesemist lüüakse sinna kohta nael, et „miriń” ei tuleks pärast hirmutama ega näitama unes (L).

Ometi on läti lainsõna miriń(õz) kõrval säilund ka omakeelne termin surnu väljendamiseks ja see on eestiski tuttav hing = jeng (V – vt. § 5), pääasjalikult küll ainult ühenduses mõistega hingede aeg = jēngud-ājga (lvL) ~ jēngōd-ājga (lvI); lisaks hing-sõna on kivistund veel termineisse nagu hingekell = jeng-kiela (lvÜ), hingerist = jeng-rišt (Kr, Pr, V), hingearm = jeng-arm (L, Kr, Pr, V), hingede tee = jēngōd rjek (V 190 — § 93), hingede meri = jēngōd-me'r (V 191 – § 93), hingede küla = jēngōd kila (Sr – § 93), isegi hingedeema = jēngōd-jema (Sr – § 90) ja hingedeisa = jēngōd-iza (Pr – § 90) (Just niisama ütlevad kohalikud lätlased gariņi (hingekesed) ja gaŗu laiks (hingede aeg), kuna läti kirjakeeles harilikuim surnute

nimetas veļi (veļu laiks, veļu mäte etc) Dondangeni pool ei näi kodune). Kuid nagu viimasel ajal üldse sõna jeng vaimu tähenduses on taganemas läti lainsõna gara eest (§ 6), nii öeldakse sageli ka surnute puhul jeng asemel gara (L, Kr, Sr, Pr, V), näit. „ärasurnud garad” (Sr 58). Ja niipea kui surnu hing või vaim muutub eriliseks kolliks, siis öeldakse tema kohta ka kohe spuok, millise sõnaga tõlgitsetakse üldse igasugu kummitust (vt. pt. VII).

Edasi on iseloomustav, et abstraktsele mõistele surm pole liivi keeles üldse väljendust, vaid selleks on lainatud taas läti sõna *nāvō* (lvL) ~ *nō'vō* (lvI) < lt *nāve* 'der Tod' (Ulm) (Selle sõna germaani paralleele vt. Grimm, DM³ II 801). Sel sõnal näivad õige laiad tähenduspiirid. Kõigepäält ta väljendab lihtsalt surmaakti: vrđl. näit. paistetand inimesel olevat kõige raskem „koolmine” (Sr) kõrval öeldakse imeval lapsel on raskeim „nōvō” (Kr), põrmandul olevat kergem „nōvō” (Kr), ta on saand omale „nōvō” puu all (V) jne. Igasugu surmaennete puhul öeldakse samuti alati: see või see tähendab „nōvō pääle” (lvÜ). Kuid nōvō on arenend iseseisva olevuse, isiku tähenduseni (Vrdl. eestis: surm, kool, äkk, kondiline, mardus jne. (Hurt'i kogudes): üt'luses „jumal saadab nōvō” (Kr) pole veel päris selge, kas siin on mõeldud eriolevust, see on aga juba selgem üt'luses „siis nōvō tulnud vanamehele järele” (V 8), ja edasi nōvō teotseb juba täitsa iseseisva olevusena inimkujul: kõneleb, sõidab jne. (vt. § 83–84). Piltlikumalt surma nimetetakse ka veel liiva Adam = jõuvgō Odōm (V) ehk liiva Petōr (Pr), pikk sant = pitka sañt (Sr) (Teiseltpoolt taas kui naisel „tulevad need päevad pääle”, siis öeldakse kah, et pikad sandid saabuvad (= sünnitamine), et nüüd nii ruttu voodist välja enam ei saa (Pr). – Vrdl. eestis Liiva Hannus, Toone Toomas, Mulla Madis (Eisen, EM II 56), lätis sagedaim olevat liiva Adam) jne.

Koht, kuhu maetakse surnu, on haud = ōda: oudō (Kr, V), harilikumalt öeldakse kalm = kālma: kalmō (lvÜ). Surnuaia üldine nimetus on kalmudetara = kālmad-tara (lvÜ), mille kõrval tarvitetakse sageli läti mõjul ka ainult pluraalselt kalmud = kālmad (Pr, V – vrđl. lt kapi), näit. pärast matmist rahvas tuleb kalmude päält maha (V) (Just niisama öeldakse pluraalselt Lutsis kal'ma' ~ kal'mi' (Kallas, LMr 137) ~ ka.ımō (P. Voolaine) ja Kraasnas kalma' (Kallas, KrMr 23); vrđl. idavadjas ka.ımod, läänevadjas aga ka.ımād < *kalmanmaat (Kettunen)). Igal ranniku vanemal külal on oma surnuaiad kuskil liivakangrul kodu ligidal.

Kuna laip „magab” pärast surma kalmistul oma hauas, siis surnu hing või vaim jätkab oma elu „teises ilmas” – see on liivi keeli *toi passoul'* (lvÜ) < lt *viņa* (pa)saule 'Jenseits' (Nõnda öeldakse ka Lutsis: seost ilmast lätš tuhu ~ toohu ilma (P. Voolaine)). Mõnikord öeldakse lihtsalt „sääl”, näit. surijat palutakse ikka: kui sa sured ja oled jõudnud sinna = siñō(z), siis ütle või vii minu sugulasile kah palju tervitusi (Kr, V). Kord nimetetakse surnute asulat armsaks ehk õndsaks maaks = mil'ig-mō (*Kr 292 = S. 23, vt. § 61 < lt *miligs* 'liebreich, freundlich, angenehm', Ulm) (Vt. sel puhul Eisen, EM IV 19). Manala-sõnale liivis pole mingit vastet. Peaaegu unarusse kadumas on vana sõna, mida mäletavad veel harvad: toona = tuoñō (Ii, Pr), mis pidavat tähendama ammuammu olnud aega, nii-ütelda pluskvamperfekti (Vrdl. Varonen, Vp 1–3; Krohn, SRU 42, 60–62). Niisama ununend ja segase sisuga

on sõna muinane = muinõ (Ir, Kr) ~ muínõ (V), mis tähendavat 1) muistset, ammuolnut (Kr), 2) mullust (V), 3) surnut (Ir), näit. mu muinõ veli (vrđl. eestis kadunukene).

Olgu mainitud lõpuks, et matuseid tõlgitsetakse Kuramaa liivis üldiselt sõnaga bē'rõd (lvÜ = lt bēres 'das Leichenbegängnis, das Begräbnis', ME), kuna Salatsist SjWied (LWb) on noteerind peied = peijed 'Begräbnisschmaus', p. juod 'einen Begräbnisschmaus halten' (Vt. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest I 135–136), milline nimetus osutab kah omalt-poolt teatud sidet ja ühtlust lõuna-eesti ja Salatsi liivi murrete terminoloogias, niisama nagu pikse puhul esitet vanaisa (vt. § 28).